
CONDIȚII DE MODERNIZARE A GUVERNĂRII AXATE PE
PROTECȚIA DREPTURILOR OMULUI ÎN REPUBLICA MOLDOVA*

CONDITIONS FOR THE MODERNIZATION OF GOVERNANCE
FOCUSED ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE
REPUBLIC OF MOLDOVA

CIOBANU Rodica,
dr., conf. univ., USM

Summary

The article analyzes the needed benchmarks to modernize the governance in the Republic of Moldova aimed at protecting human rights through a dual perspective: of the current standards of governance, especially the respect for the rule of law and the citizens' requests for the governmental body and their consent. The main focus of the research is on issues of government modernization, framed to identify the necessary settings to be met in order to guarantee the right of the citizens of the Republic of Moldova to good governance.

Keywords: *governance, human rights, democratization, authority, legitimacy, professionalism*

**Studiu realizat în baza Proiectului „Modernizarea mecanismelor de guvernare axate pe protecția drepturilor omului” (20.80009.1606.15), în cadrul Laboratorului de Cercetare Științifică „Drept Public Comparat și e-Guvernare”, Facultatea de Drept, USM.*

I. Contextualizare

2020 a fost anul în care problematica drepturilor omului și a guvernării a revenit pe agenda discuțiilor în conținutul multiplelor forme în care se realizează dezbaterile problemelor de interes pentru o societate în care parcursul spre democratizare și modernizare s-a dovedit a fi unul mai dificil din mai multe considerente. Dominat de criza provocată de pandemie, discursul public a reactualizat importanța eficienței guvernării, dar și a mecanismelor de protecție a drepturilor omului, indiferent de condiții și de crize prin care trec societățile. În același timp a schimbat accentele de la local spre global și vice-versa, fiind sesizată tendința de izolare prin formula restricțiilor înregistrate la nivel de state, dar și în condițiile unei speranțe pentru șansa de a reveni la normalitate. În

atare situații, problematica conținutului, formelor, metodelor de guvernare au determinat atât aprecieri cât și atitudini critice, nemulțumiri, solicitări, etc. cu referire la eficiență, profesionalism, capacitate de intervenție etc., dar și a reiterat importanța mecanismelor de protecție a persoanei, de asigurare a drepturilor și libertăților acesteia în condiții de criză pandemică. Sigur că urmărim nu problematica crizei ori a drepturilor omului, în particular, prin raportare la realitatea actuală, dar definirea modului în care se prefigurează mecanisme de guvernare axate pe protecția drepturilor omului și, în aceste condiții, modalitatea de interacțiune dintre stat și persoane, dintre guvernare și societate.

Agenda publică indică multiple probleme cu care se confruntă cetățenii Republicii Moldova, începând de la cele de natură social-economică până la cele de natură juridică care vizează drepturile și libertățile fundamentale, care în condițiile instituirii restricțiilor s-au plasat în centrul preocupărilor teoreticienilor și practicienilor dreptului. Având un acord tacit al tuturor asupra faptului că garantarea drepturilor omului nu trebuie să rămâne o formulă idealizată prin prisma căreia este tratată ideologia dominantă de abordare a lumii în care trăim, și nu doar în sensul măsurilor de recunoaștere și respectare a acestora de către autoritățile statului, dar și în sensul abținerii de la restricționarea lor. Din acest unghi de vedere, problematica drepturilor omului se impune a fi abordată din perspectiva realităților actuale, să se reflecte în acte și fapte concrete care conferă legitimitate guvernării democratice și statului de drept. Pe această dimensiune a necesității impunerii restricțiilor care, așa cum indică autorul I. Olteanu [1, p. 134], pot fi îndreptățite atunci când satisfac câteva cerințe: 1. să fie prevăzută de lege, înțeleasă ca act normativ sau ca jurisprudență aplicată; 2. să urmărească un scop legitim, decurgând atât din măsuri privind protecția interesului public sau comunitar, cât și din măsuri privind protecția drepturilor altor persoane; 3. să fie necesară într-o societate democratică, atunci când este rezultatul unei nevoi sociale imperioase și proporțională cu scopul legitim urmărit. În același timp, poate fi făcută referință și la opinia lui I. Dragoman [2, p. 26-27], după care măsurile de restrângere a dreptului trebuie să fie proporționale cu situația de criză ce a determinat-o, să fie aplicată nediscriminatoriu și să nu aducă atingere dreptului sau libertății. Iar academicianul I. Guceac, opinează că: „În general, restrângerea în exercitarea unui drept poate fi apreciată ca limitarea unui act ilegal care amenință drepturile și libertățile altor participanți la relațiile sociale reglementate de lege, stabilirea limitelor în care subiecții de drept ar trebui să acționeze, toate acestea fiind soldate cu prohibirea anumitor oportunități din activitatea unor persoane.” [3] În concordanță cu aceste opinii, înțelegem că măsurile de restricționare a drepturilor este o formulă de reacție și de

Condiții de modernizare a guvernării axate pe protecția drepturilor...

conștientizare a gravității problemelor cu care se confruntă o societate, de aceea și sunt înaintate multiple interogații cu referire la natura relației dintre stat și cetățeni, prin evaluarea legitimității deciziilor guvernării, care implică repere ale gradului de democratizare a societății precum și interogații atitudinale ale cetățenilor, care exprimă revendicări și așteptări pentru găsirea soluțiilor la problemele curente cu care se confruntă Republica Moldova.

O scurtă privire retrospectivă ne indică faptul că problematica naturii relației dintre stat și cetățeni prin prisma drepturilor omului se regăsește încă în teoria contractului social a lui J. J. Rousseau [4]. În fond, formula în care trebuie să se manifeste relația stat-cetățean decurge din art. 12 al Declarației Drepturilor Omului și Cetățeanului adoptată în cadrul Revoluției Franceze, în conformitate cu care garanția drepturilor omului și ale cetățeanului necesită o forță publică: această forță este instituită în avantajul tuturor și nu în folosul personal al acelora cărora le este încredințată. [5] Concomitent, preambulul Declarației Universale a Drepturilor Omului, prevede necesitatea ca drepturile omului să fie ocrotite de autoritatea legii pentru ca omul să nu fie silit să recurgă, ca soluție extremă, la revolta împotriva tiraniei și asupririi [6]. Mai mult chiar, relația de dependență dintre autorități și cetățeni este reflectată de Convenția Europeană a Drepturilor Omului [7], care indică necesitatea caracterului imperativ al apărării și dezvoltării drepturilor omului, care se află în dependență de un regim politic, cu adevărat democratic, iar pe de altă parte, pe o concepție comună și un respect comun al drepturilor din care acestea decurg. În consecință, putem să vorbim despre asigurarea protecției drepturilor omului doar în condițiile în care ne raportăm la contextul concret în care acestea sunt percepute de cetățeni în condițiile unei societăți democratice și prin raportare la guvernare, care este chemată să conjuge eforturile în vederea democratizării și identificării celor mai eficiente mecanisme de funcționare, de protecție și de satisfacere a necesităților cetățenilor.

II. Autoritatea și legitimitatea guvernării

În intenția de a identifica reperele modernizării guvernării axate pe protecția drepturilor omului în Republica Moldova ne-am propus parcurgerea mai multor dimensiuni, în calitate de ipoteze de lucru, formulate prealabil, și percepute în calitate de etape relevante cercetării pertinente a unei problematici atât de importante și vaste concomitent, printre care este și evaluarea modului în care guvernarea este percepută de către cetățeni și a modului în care guvernarea răspunde solicitărilor acestora - care reprezintă atitudinile cu referire la actul de guvernare și la gradul de protecție pe care îl are și de care poate să se bucure. Raportat acestui obiectiv, vom puncta rezultatele obținute prin încadrarea

acestor dimensiuni în reperele unui studiu generalizant, astfel încât să putem detecta fundamentele construcției mecanismului de guvernare axat pe protecția drepturilor omului.

Acum, pentru a parcurge fiecare dintre reperele atitudinale identificate, vom urma analiza conceptelor corelative și interdependente care s-au profilat. Accentul cade pe conceptul de guvernare și modul în care aceasta se materializează în practici cotidiene, pe gradul de democratizare a societății, pe gradul de protecție de care se bucură cetățeanul, adică pe valoarea dreptului și a drepturilor. Ancorată realităților și determinate de condițiile sociale concrete, analiza și evaluarea guvernării implică persoane și instituții, mecanisme de coordonare și control, structuri ierarhizate etc. Mai mult, la nivel global practica guvernării a suportat remanieri, fiind realizată prin instrumente specifice (atât private, cât și publice), iar autoritatea de reglementare a devenit mult mai descentralizată și mai difuză, fapt ce determină revizuirea modului în care este realizată guvernarea la nivel local. În raport cu schimbările parcurse, guvernarea nu doar că a devenit una diferită, dar și „lipsită de legitimitate democratică, fapt pentru care este necesar să regândim fundamental ceea ce înseamnă democrație și cum poate fi ea practică” [8], indică J.A. Scholte în unul dintre interviurile sale (*Democratizing Globalization, Globalizing Democracy*).

În exercițiul de regândire a guvernării, împărtășind opiniile expuse supra, accentuăm relaționări și dependențe dintre stat și individ, schimbări în rolul și atributele statului, în special în raport cu politicile sociale și continuitatea statului ca atare. Pe dimensiunea naturii relațiilor dintre stat și individ, I. Guceac menționează că aceasta este una a confruntării. „Individul, contrar interesului său, este limitat din perspectiva intereselor statului, ultimul fiind protectorul intereselor legale ale altor indivizi și al societății în ansamblu, iar statul, reprezentat prin organele și funcționarii săi, este limitat din perspectiva interesului omului și cetățeanului. Finalmente, este vorba despre descoperirea unui echilibru acceptabil între interesele private și cele publice, limitând pretențiile cu condițiile rezonabilului, cu integritatea și oportunitatea, ceea ce constituie unul dintre principalele obiective ale unui proces eficient de reglementare juridică a relațiilor sociale.” [3]

În general, conținutul, forma, metodele de guvernare au, pe de o parte, în calitate de determinante, factori de natură socio-istorică, economici, culturali, politici și juridici, iar pe de altă parte implică profesionalismul și interesele celor care realizează guvernarea și regimul politic din țară. Chiar și dependent de factorii menționați, sub presiunea schimbărilor și proceselor înregistrate la nivel global,

Condiții de modernizare a guvernării axate pe protecția drepturilor...

regional și local, statul este impus să reformeze sistemul de administrare, să se adapteze noilor realități, să implementeze tehnologii și instrumente orientate spre creșterea eficienței și eficacității guvernării. Printre procesele sesizate ca tendințe pe plan internațional și ca necesități de revizuire a guvernării se înscriu măsuri de reducere a cheltuielilor, optimizarea activității structurilor de guvernare, îndeplinirea funcțiilor în condiții de transparență decizională, creșterea calității serviciilor, a responsabilității și profesionalismului persoanelor implicate în guvernare, precum și asigurarea respectării drepturilor cetățenilor și consolidarea încrederii în autoritățile publice.

Multiplele clarificări asupra noțiunii de guvernare accentuează caracterul multidimensional, multiaspectual și complex al acestui fenomen [9]. Literatura științifică definește guvernarea drept o activitate umană specifică de administrare prin intermediul autorităților de stat, care se realizează prin intermediul unor structuri ierarhice, exprimă natura raporturilor sociale, dar și determină natura relațiilor dintre persoane atât pe verticală cât și pe orizontală, exercitând influențe asupra comportamentelor, activităților și conștiinței cetățenilor. În acest context, remarcăm că tratăm guvernarea în calitate de mecanism de funcționare a puterii de stat prin instrumente precum coordonarea, organizarea, influențarea etc., dar și ca activitate profesională orientată spre realizarea atribuțiilor puterii legislative, executive și judecătorești, prin instrumente juridice și de educare a spiritului de apartenență social-statală. În concordanță cu acest mod de înțelegere vom parcurge calea de la evaluarea modurilor de percepere a guvernării spre identificarea direcțiilor de modernizare a acesteia, în particular orientate spre protecția drepturilor omului.

În această ordine de idei, vom polemiza prin formule de înțelegere a guvernării de autori consacrați, precum Bentham, pe care le regăsim în conținutul *Eseuri-lor de etică*, a lui J.S. Mill [10], și D. Hume [11], care accentuează modul în care este realizată în practică guvernarea. Printr-o abordare critică asupra opiniilor lui Bentham, în formula interpretărilor lui J. S. Mill, accentuăm câteva repere esențiale cu referire la relația dintre guvernare și cetățeni, din perspectiva relevanței actuale a acestora, dar și a definirii direcțiilor în care trebuie de operat remanieri de modernizare.

1. *Dependența dezvoltării societății (statului) de capacitatea persoanelor implicate în guvernare de a mobiliza cetățenii și de contribui prin efort personal la dezvoltarea continuă a statului.*

În opinia autorului (Bentham, expuse în *Eseuri de etică* de J.S. Mill) contează cine sunt cei care vor realiza guvernarea, deoarece de aceștea depinde în totalitate

parcursul drumului societății „spre următorul stadiu al progresului ei.” D. Hume susține în fond această dependență, argumentând că o „guvernare este susceptibilă de stabilitate și predictibilitate cu condiția ca ea să nu fie exercitată după bunul plac al guvernanților, cu alte cuvinte să nu depindă de caracterul și comportamentul lor, ci să se raporteze în mod constant la un corp de legi.” [11] Dar în cel din urmă caz, perpetuarea și menținerea guvernării este dependentă de autoritatea pe care o are. Or, odată instituită, guvernarea încetează să mai fie obiectul unei alegeri libere, supunerea față de ea fiind întemeiată pe autoritatea celor aflați la guvernare (indică în *Despre originea guvernării*). Astfel, autoritatea și legitimitatea guvernării este în relație de dependență de calitatea actului de guvernare și de profesionalismul celor implicați. În raport cu această concluzie, invocăm, în calitate de ipoteză de lucru cu referire la situația actuală din Republica Moldova, că lipsa de eficiență și de autoritate a guvernării ar putea avea ca temei lipsa de profesionalism a persoanelor implicate în practica de guvernare ori activitatea prin care nu este urmată cu strictețe litera și spiritul legii. Astfel, existența lacunelor în punerea în aplicare, și anume măsura în care reglementarea existentă nu este pusă în aplicare sau beneficiază de o implementare permisivă care nu este monitorizată și sancționată corespunzător, reprezintă o provocare serioasă la adresa credibilității guvernării. În *Calitatea administrației publice* se indică: „Guvernarea, realizată prin intermediul instituțiilor influențează prosperitatea economică durabilă (Kaufmann, D. Kraay și Zoido-Lobaton), coeziunea socială și bunăstarea oamenilor (Hallerod, B., et al.). În același timp, administrația publică influențează încrederea socială și determină condițiile de creare a valorii publice, împărtășite de toți actorii din cadrul societății: cetățeni, întreprinderi, organizații și grupuri informale.” [12]

Înțelegând pe deplin că democrația nu depinde exclusiv de existența conținutului unor legi, ci și de modul în care legile sunt efectiv implementate, inițiem argumentarea necesității modernizării mecanismelor de guvernare în condițiile Republicii Moldova, abordate în corelație cu complexa problematică a drepturilor omului în general și a problematicii democratizării, în particular prin raportare la profesionalismul celor implicați în activitatea autorităților de stat. Or, autoritatea democratică „se instalează în instituții și moravuri (...), autoritatea guvernării fiind respectată ca ceva necesar, iar fiecare cetățean să se bucure de drepturi și să fie sigur că acestea nu îi vor fi încălcate.” [13, p. 59]

Dintr-o perspectivă axiologică, G. Goudenhooff [14, p.14] argumentează că legitimitatea este o exigență a deținerii puterii, care are caracter echivoc datorită faptului că se află între juridic și moral. Prin evaluarea generalizărilor

Condiții de modernizare a guvernării axate pe protecția drepturilor...

asupra semnificațiilor atribuite conceptului de legitimitate, G. Goudenhooff menționează că la sensul legal al legitimității se adaugă cel de justificare a unei acțiuni (politice, juridice) acceptabile (social), perceput ca atare de societate în contextul moralei sale. Autoarea citată *supra* face referință și la opinia H. Arend, după care legitimitatea poate substitui folosirea forței, astfel încât autoritatea să însemne supunere, dar nu prin forță, ci prin ierarhie și legitimitate, iar condițiile care conferă dreptul de a guverna cuprind: **consimțământul** (celor care se supun, nu al celor care conduc) și **conformitatea cu legea**. Prin aceste modalități de analiză și interpretare deducem că acel cadru de referință necesar pentru identificarea modalităților în care trebuie inițiată modernizarea guvernării are cel puțin trei repere: - unul, este cadrul legal adecvat; - altul, calitatea și profesionalismul guvernării; - și cel de-al treilea, este cadrul atitudinal (ori cel al percepției și așteptărilor pe care le au cetățenii), care se manifestă fie prin susținere și apreciere, fie prin contestare, revendicare, dezaprobare, lipsă de încredere etc.

În unele țări s-au depus eforturi considerabile, consistente, consecvente și conștiente pentru creșterea eficienței guvernării. În Republica Moldova, unele reforme s-au axat pe modificarea legislației, altele - pe reformarea structurilor ori/ și revizuirea procedurilor de guvernare ș.a., altele - pe creșterea profesionalismului celor implicați în guvernare, dar mai puțin sunt luate în considerare măsuri de reformare complexă, care ar include eforturi conjugate, sistemice, integrate pentru a crește performanța guvernării pe dimensiuni sensibile, precum drepturile omului. În acest context, trebuie să se accentueze ritmul accelerat al schimbărilor sociale, tehnologice, creșterea cerințelor societății etc., precum și necesitatea adaptării la noile realități, și revizuirea modului în care guvernarea își onorează obligațiile asumate prin reconsiderarea modalităților în care ele sunt realizate. Urmând conținutul cuprins în *Calitatea administrației publice* [12], identificăm mai multe sugestii pe dimensiunea creșterii calității guvernării la nivel local, care ar putea contribui la progresul social. În conținutul documentului menționat sunt apreciate ca relevante cinci dimensiuni interconectate [12, p.9]:

- *Rezultate și responsabilitate*, prin care se accentuează creșterea continuă a gradului de complexitate a societăților moderne și necesitatea unei viziuni sistemice, integrate asupra modului în care este exercitată guvernarea. Astfel, accentul cade în activitatea de guvernare (managementul public) pe meritocrație (cunoștințe, competențe, spirit de inițiativă, integritate etc.), transparență și implicare cetățenească. De remarcat este faptul că responsabilitatea guvernanților a devenit obiect de reglementare juridică în Europa. Așa, potrivit *Cartei de la Paris pentru o nouă Europă* (21 noiembrie 1990), în Preambul se stipulează

că „democrația, prin caracterul său reprezentativ și pluralist, presupune responsabilitatea față de electorat, obligația autorităților de a se conforma legii și exercitarea imparțială a justiției. Nimeni nu este deasupra legii” [15, p.304].

- *Structuri și procese instituționale*, care indică atât la nivel european, precum și la nivel național existența mai multor autorități care sunt implicate în guvernare, de gradul de interacțiune dintre acestea, de gradul de eficiență a comunicării interinstituționale, de definirea clară a competențelor și responsabilităților depinzând eficiența guvernării.

- *Serviciul public și managementul resurselor umane*, care necesită a fi realizate printr-un management axat pe practici de motivare, colaborare și profesionalism.

- *Elaborarea de politici și punerea în aplicare a acestora*. În acest caz importante sunt mecanismele de răspuns și reacție, necesare pentru corectarea direcției adoptate, atunci când procesul politic nu își atinge obiectivele. „Nu este nimic mai important pentru progresul societăților noastre decât buna reglementare. Prin reglementare „bună” se înțelege un tip de reglementare care atinge scopurile legitime ale politicii publice în moduri eficiente din punctul de vedere al costurilor; este vorba de o reglementare menită să crească nivelul de bunăstare a comunității în general.” [16]

- *Digitizarea (furnizarea de servicii TIC) și automatizarea*, percepute în calitate de factori determinanți pentru creșterea calității serviciilor publice, dar este necesară și luarea în considerare a unor riscuri, precum: - implementarea tehnologiilor trebuie să reprezinte parte finală a unei viziuni integrate bazate pe procese de eficientizare, în caz contrar existând riscul de digitalizare a birocrăției, în locul furnizării constante de servicii; - există o tentație considerabilă de a reinventa *roata* în domeniul TIC; - este esențial ca normele în materie de protecție a datelor să fie respectate pe deplin; - amenințările cibernetice reprezintă o problemă fără frontiere, cu un impact negativ asupra economiei, asupra drepturilor fundamentale ale cetățenilor și asupra societății în ansamblu. Protecția datelor cu caracter personal, protecția vieții private și a confidențialității sunt condiții prealabile importante pentru creșterea încrederii și a accesului la serviciile digitale.

2. Imposibilitatea valorificării instrumentelor democratice, precum participarea și implicarea cetățenească în condițiile în care cetățenii nu au încredere în guvernare.

În opinia lui J. S. Mill [10, p.7], Bentham încearcă să identifice instituțiile

Condiții de modernizare a guvernării axate pe protecția drepturilor...

unei democrații reprezentative, care ar putea să răspundă necesităților cetățenilor și „care sunt cele mai potrivite pentru binele lor. Cum să investești anumiți slujitori ai poporului cu puterea necesară protecției persoanei și proprietății, cum să dai poporului cea mai facilă posibilitate de a schimba deținătorii acestei puteri atunci când ei consideră că se abuzează de ea, aceasta este singura problemă a organizării sociale pe care Bentham și-o propune spre rezolvare.” Astfel, problema care apare în acest context, la fel se află în profesionalismul, calitatea deciziilor, corectitudinea etc. guvernanților, care sunt chemați prin statut să răspundă necesităților cetățenilor și să acționeze în conformitate cu legislația în vigoare. Soluția ar putea fi invocată de D. Hume [11], care accentuează importanța echilibrului și separației puterilor. În eseu *Despre originea guvernării*, D. Hume [11] indică faptul că scopul oricărei forme de guvernare, este acela de a administra dreptatea, în absența căreia societatea încetează să mai existe, de aceea rolul guvernării este de a împiedica încălcarea legilor, de a obliga indivizii, oricât ar fi ei de refractari, să urmărească interesele lor reale. Mai mult chiar, acesta menționează că o problemă importantă a guvernării este cea a conștiinței și interesului individual care trebuie să se afle în dependență de interesul general și nu prevalarea interesului personal asupra celui general. S. Huntington [17] atenționează asupra diferențelor între interesul public și interesele concrete ale instituțiilor guvernamentale, indicând că segregarea intereselor, dar și a viziunilor privind legitimitatea impun selectarea unor criterii ale „bunei guvernări”. În opinia autorului pot fi utilizate trei moduri de identificare a interesului public: 1. Prin raportare la norme și valori ideale, precum justiția; 2. Prin evaluarea naturii interesului specific al unui individ, al unui grup, al unei clase, sau al majorității; 3. Prin competiția între indivizi, ori grupuri. Odată aplicate, acestea ar facilita distincția dintre ceea ce reprezintă interesul individual și cel general, precum și modul în care este realizată guvernarea.

În această direcție nu poate fi trecută cu vederea opinia altui gânditor [4, p.52] care indică natura relației dintre cel care realizează guvernarea și modul în care o face, menționând că „cel mai puternic om nu este suficient de puternic pentru a fi stăpân pe vecie, dacă nu transformă forța sa în drept și supunerea în datorie”. În rezultat, realizarea guvernării în concordanță cu cerințele timpului, prin instrumente democratice, prin respectul față de lege este o necesitate în condițiile actuale în care formula de realizare a guvernării este una distinctă, diferită, datorită faptului că statele sub presiunea proceselor la nivel global și-au schimbat retorica, programele sociale etc., prin detectarea acestor schimbări, prin aprecierea rolului și atributelor care îi sunt specifice, prin abordarea convergență a dependențelor dintre local, regional și global, prin caracterul imperios al

necesității implementării principiilor de bună guvernare și al mecanismelor eficiente de protecție juridică la nivel local. Or, „a învăța democrația, a-i reanima, dacă este cu puțință, crezurile, a-i purifica moravurile, a-i reglementa mișcările, a înlocui, puțin câte puțin, lipsa ei de experiență cu știința treburilor publice, instinctele ei oarbe, lipsa ei de experiență cu știința treburilor publice, cu cunoașterea adevăratelor ei interese, a adapta guvernarea timpurilor și locurilor, a modifica această guvernare în funcție de împrejurări și oameni: iată cea dintâi îndatorire impusă în zilele noastre celor aflați la cârma societății.” [4, p.57-58] Ca rezultat, în concordanță cu aceste afirmații, considerăm necesară revizuirea formulei în care este realizată guvernarea în Republica Moldova [18], prin evaluarea modului în care aceasta răspunde necesităților cetățenilor și satisface, asigură condiții minime de siguranță, securitate și protecție juridică, precum și gradul de încredere de care se bucură. Dacă urmărim BOP (februarie 2021) în Republica Moldova [19], cetățenii în totalitate practic își exprimă neîncrederea în guvernare, păstrându-se încrederea în Biserică (26,6%), fapt ce necesită acțiuni orientate spre schimbarea situației în raport cu autoritățile și persoanele ce le reprezintă. O modalitate în care ar putea fi implementată modernizarea, pentru a crește încrederea cetățenilor, este responsabilizarea acestora. Astfel, în opinia doctorului habilitat A. Arsene, obligativitatea răspunderii constituționale a guvernanților (parlamentarii; Șeful de stat; Guvernul și membrii lui; magistrații) pentru faptele săvârșite în procesul exercitării funcțiilor și atribuțiilor ar fi o soluție pentru creșterea calității guvernării. „Un rol decizional și, în același timp, definitiv este atribuit guvernanților prin însuși textul constituțional – legea fundamentală a poporului și a statului. Inserată cu forță juridică supremă, Constituția stabilește concret drepturile, obligațiile și formele de răspundere ale guvernanților, în sens larg al cuvântului, parlamentari, Șeful de stat, al Guvernului și magistraților. Răspunderea intervine ca rezultat al neîndeplinirii atribuțiilor în exercițiul mandatului încredințat. Aceasta rezultă și din faptul că poporul suveran le delegă lor exercițiul unor prerogative. Respectiv, în condițiile statului de drept și democratic contemporan, toți cei încredințați cu autoritate, implicit constituțională, poartă din plin răspundere pentru actele lor săvârșite în cadrul exercițiului funcțiilor și atribuțiilor încredințate”. [20]

3. Recunoașterea adevărului că cetățenii se obișnuiesc cu guvernarea instituită, chiar dacă o consideră nelegitimă, ori neeficientă. „Adevărat, minunata adaptare a oamenilor la orice guvernare deja stabilită este efectul simplei obișnuințe și al imaginației și, deci, depinde de păstrarea a ceva ce s-ar putea numi continuitatea existenței în instituții și a identității la nivelul formelor lor exterioare, cât de mult din ceea ce a fost nu se poate transfera cu ușurință unor

Condiții de modernizare a guvernării axate pe protecția drepturilor...

instituții noi, chiar dacă ar fi preferabile în sine, și era puternic zdruncinat atunci când avea a face cu o ruptură în cursul istoriei, una care poate fi numită sfârșitul vechii constituții și începutul uneia noi (...) demascarea absurdității sacrificării unor scopuri prezente de dragul unor mijloace învechite.” [10] Chiar dacă Hume (*Despre primele principii ale guvernării*) [11] susține că vechimea unei guvernări este cea care conferă îndreptățirea necesară pentru a conduce, totuși găsim replica cu care ar putea reacționa Hume (*Despre contractul originar*) prin care obișnuința, acceptul tacit nu poate fi baza unei administrări normale, întrucât autoritatea guvernării se întemeiază pe criteriul utilității publice, iar obligația supunerii față de acesta încetează în momentul în care guvernul acționează contrar acestui principiu (*Despre obediența pasivă*). În rezultat, se impune revizuirea modului în care este realizată guvernarea, precum și modernizarea ei, chiar dacă, așa cum menționează Hume [11], orice încercare de inovație cu privire la forma de guvernare este întâmpinată cu un refuz categoric, oricât de întemeiate ar părea raționamentele care stau la baza propunerii (*Ideea unei republici perfecte*). În rezultat, autoritatea democratică se instalează în instituții și moravuri, iar autoritatea guvernării - determinată de modul în care este percepută de cetățeni și de profesionalismul celor ce și-au asumat guvernarea. În opinia lui C. Sălăvăștru [21], rațiunea pentru care guvernul și sistemul politic ar trebui să funcționeze este motivată de atingerea scopurilor pe care cetățenii le așteaptă de la ei, iar instituirea ori schimbarea puterii vizează trei dimensiuni: *norme, proceduri, temeuri raționale*. Dintre acestea, normele sunt cele care validează accesul la putere, procedurile - validează exercitarea puterii, iar temeiul este satisfacerea așteptărilor cetățenilor - consimțământul.

Considerăm că aceste modalități în care se manifestă relația dintre guvernare și cetățeni nici pe departe nu pot fi considerate opinii depășite ori sterile, mai mult, până în prezent ele nu au pierdut din actualitate precum și nici nu pot fi considerate străine ori nespecifice timpurilor noastre. De aceea orice analiză poate fi realizată în termenii comparației, prin evaluarea a ceea ce avem noi, și suprapunerea cu ceea ce este la alții, a ceea ce este prin suprapunere cu ceea ce ne dorim să fie. În această direcție A. Tocqueville în *Despre democrație în america* [13, p. 54] reiterează lucruri incontestabile despre tendința spre democratizare a societăților. „Societatea devenind cu timpul mai civilizată și mai stabilă, felurile raporturi între oameni devin mai complicate și mai numeroase. Se face puternic simțită nevoia legilor. (...) De șapte sute de ani n-a existat nici un eveniment al creștinătății care să nu se întoarcă în folosul democrației, n-a existat nici un om care să nu-i consolideze triumful. (...) Pretutindeni s-a putut vedea, diversele incidente din viața popoarelor au luat o întorsătură prielnică democrației, toți

oamenii au sprijinit-o prin eforturile lor: cei care își propuneau să contribuie la succesele ei și cei care nu aveau de gând să o servească, cei care au luptat pentru ea și chiar cei care s-au declarat vrăjmașii ei; cu toții au fost impuși de-a valma în acea direcție și toți au trudit laolaltă, unii fără să vrea, alții fără să știe (...)" [13, p. 56]

Despre modul în care trebuie să se manifeste relația dintre guvernare și cetățeni putem deduce și din una dintre lucrările lui R. Putnam (*Cum funcționează democrația?*) [22]. Lucrarea este un rezultat al angajamentului echipei de cercetare, coordonate de acesta, care avea ca sarcină studierea realității Italiei ca finalitate a demarării reformei de descentralizare administrativă și crearea guvernelor regionale în anii 70. Problema cea mai importantă era înțelegerea cauzelor diferențelor dintre nordul și sudul Italiei ca rezultat al implementării reformei de descentralizare administrativă. Dacă în nordul Italiei instituțiile noi funcționau eficient, atunci cele din sud chiar dacă aveau aceeași structură funcțională, iar fondurile alocate îi avantajau totuși, guvernele regionale sudice erau nefuncționale. După realizarea cercetării (care a durat 20 de ani) Putnam cu colegii săi au descoperit că diferența dintre performanța guvernării din Italia (sud și nord) este determinată nu doar de gradul de dezvoltare socio-economică, dar și de comunitatea civică, adică de modelele de implicare civică și de solidaritatea socială a cetățenilor din regiunile studiate. Pentru Putnam și colegii acestuia „comunitatea civică” înseamnă o comunitate în care cetățenii participă activ la treburile publice. În rezultat, Putnam și-a pus problema dacă „succesul guvernării democratice depinde de măsura în care mediul său se apropie de idealul comunității civice” [22, p.103], care include angajamentul civic prin implicare, egalitatea politică, solidaritatea, încrederea, toleranța și asociațiile, ca structuri sociale ale cooperării. Astfel, principalele stiluri de relaționare în condițiile de realizare a unei guvernări eficiente sunt cooperarea (necesară pentru formarea unei rațiuni conștiente) și competiția. Cooperarea dintre oameni nu este un simplu schimb dintre indivizi, ci mai degrabă un proces creator de noi realități, în care constrângerea socială este o etapă spre socializare în vederea cooperării. Competiția, din contra, prezintă o rivalitate conștientă între persoane care aspiră la aceleași scopuri și, de aceea, se constrâng reciproc în vederea realizării unor obiective pe care le percep ca fiind indivizibile. Respectiv, guvernarea nu este doar acțiunea persoanelor implicate direct în activitatea unor instituții, autorități, ci rezultatul unui „complex de acțiuni suprapuse și încrucișate ale unei serii întregi de actori, dintre care unii nu sunt nici publici, nici statali (guvernanța fără guvernare)” [14, p. 72]

Condiții de modernizare a guvernării axate pe protecția drepturilor...

În acest context al dezbaterii conținutului, esenței și formelor de guvernare, înțelegem că există o axă care trebuie urmată în vederea determinării priorităților de evaluare a modului în care este exercitată în condiții distincte din punct de vedere spațio-cultural și temporal actul de guvernare, care nu poate fi definit, înțeles decât prin interdependențe cu democrația și valorile democratice acceptate, respectate și promovate la nivel de societate și în relaționare cu așteptările cetățenilor. În același timp recunoaștem că „democrația este un sistem în care nimeni nu se poate alege pe sine, nici nu se poate investi singur cu puterea de a conduce și, prin urmare, nimeni nu își poate aroga singur puterea necondiționată și nelimitată” [23, p. 195].

J. M. Buchanan apreciază rolul preferințelor individuale ale cetățenilor în evaluarea stabilității ordinii juridice, inclusiv făcând referință și la posibile schimbări în structura juridic-constituțională a societății. „Dacă diagnoza societății demonstrează că indivizii, grupurile organizate și guvernele creează „*rele publice*” prin îndepărtarea crescândă de anumite limite comportamentale în mod tradițional onorate, printr-o tot mai serioasă violare a legii formale și informale, atunci o recunoaștere a aspectelor referitoare la capital și investiție ale „bunurilor publice” distruse impune acțiuni corective mult mai urgente decât le-ar putea sugera orice aplicare a paradigmei bunurilor de consum.” [24, p 179] Mai mult chiar, acesta opinează că odată ce ordinea juridică și-a pierdut pretenția de eficiență sau legitimitatea, este temei ca „în mod serios să se ia în vedere o schimbare constituțională reală.” [24, p. 235]. Dezamăgirea în guvernare aduce după sine lipsa de interes, lipsa de participare și lipsa de implicare civică, precum și opinia împărtășită și susținută că democrația este abuzată și distorsionată, ceea ce în Republica Moldova pe larg a fost valorificat în spațiul public în ultimii ani, atât de guvernați, cât și de reprezentării societății civile și de cetățeni în parte. Printre multiplele probleme care se înregistrează sunt: funcționalitatea și profesionalismul guvernanților, separația și cooperarea dintre cele trei puteri (legislativă, executive și judecătorească), problema relațiilor dintre autoritățile centrale și cele locale, creșterea gradului de interacțiune dintre autorități, formularea paradigmei de dezvoltare a serviciului public, probleme înregistrate la nivelul administrațiilor publice locale etc. Odată cu vociferarea problemelor sunt înaintate și modalități prin care acestea pot fi depășite, soluționate. În formulă generalizată identificăm în calitate de soluții: necesitatea optimizării instituțiilor de stat; delimitarea atribuțiilor/competențelor; revizuirea politicii de cadre; implementarea tehnologiilor anticorupție; valorificarea parteneriatelor public-privat; implementare mecanismelor de guvernare axate pe protecția cetățeanului ș.a.

Corespunzător acestei situații în care așteptările cetățenilor sunt îndreptate către guvernare, este necesară conștientizarea nevoii de mai multă ordine și de o guvernare mai responsabilă, o guvernare care să ofere mai multe șanse pentru democratizare, o guvernare care să inspire încredere, o guvernare care să ofere posibilități pentru o mai mare participare și implicare, care să ofere cetățenilor mai multe șanse de contact, comunicare, acces, și control, o guvernare care să valorifice potențialul societății civile în democratizare și guvernare.

III. Generalizare: direcții prioritare de valorificat

În cele mai multe cazuri activitatea guvernării este pusă în raport de dependență cu gradul de democratizare a societății, accentuându-se factori (economic, social, juridic ș.a.) de dependență și de eficiență. Formula convergentă a acestora (factorilor) se regăsește și în viziunea cu privire la prioritățile naționale asumate de Republica Moldova. În acest sens, *Cadrul de parteneriat ONU-RM pentru Dezvoltare durabilă 2018-2022* reflectă opinia comună a guvernului Republicii Moldova, ONU, a societății civile și a partenerilor de dezvoltare, cu referire la necesitățile țării. În conformitate cu acestea se menționează că populația Republicii Moldova își dorește să beneficieze „de o guvernare democratică, transparentă și responsabilă, de politici publice (...) bazate pe drepturile omului și pe dovezi, de servicii echitabile și de instituții publice care funcționează eficient, efectiv și receptiv” [25], precum și se accentuează gradul de beneficiere eficientă de principalele servicii publice referitoare la drepturile fundamentale ale omului, care în Republica Moldova rămâne redus. În concordanță cu acest document de planificare strategică, realizarea guvernării cu prioritizarea drepturilor omului este o obligație asumată de Republica Moldova, fapt ce necesită eforturi conjugate în acest sens, astfel încât buna guvernare, democrația și drepturile omului să devină o realitate percepută de cetățeni ca atare.

Această interdependență scoate în evidență o linie de abordare (guvernarea, democrația și drepturile omului) care trebuie valorificată în condițiile Republicii Moldova. Aceași viziune o împărtășește și R. Dworkin care accentuează faptul că, odată ce democrația este instaurată și drepturile omului sunt respectate, atunci demnitatea reclamă doar avertizarea corectă în legătură cu ingerințele guvernamentale în treburile oamenilor. Astfel, R. Dworkin afirmă că: „Guvernele și oamenii sunt de acord că există o valoare importantă pe nume democrație sau libertatea, sau preeminența dreptului, deși nu sunt de acord, probabil că în profunzime, despre cum ar trebui identificată mai exact această valoare. Este foarte indicat să se localizeze acest dezacord și să fie combătut. Altfel, pierdem posibilitatea să susținem că procesele secrete și supremația parlamentară sunt

Condiții de modernizare a guvernării axate pe protecția drepturilor...

eronate, pentru că încalcă preeminența dreptului, iar apoi să susținem că cea mai bună explicație a cauzei pentru care o încalcă e faptul că supremația parlamentară este eronată și ea.” [26, p.1]

Pe această dimensiune se încadrează și opiniile lui J. A. Scholte [8], care afirmă că democrația este o valoare de baza, una care este esențială atât demnității umane cât și unei societăți sănătoase. Pentru acesta democrația înseamnă oameni care iau decizii, având șanse egale de participare, dar și având dreptul de a nu participa. În egală măsură democrația include drepturi, participare, transparență decizională și responsabilitate. În același timp, guvernarea și gradul de democratizare a societății la nivel local, trebuie pusă în raport de dependență cu procese ce au loc la nivel global. De aceea problema deficitului democratic la nivel global, care este alimentat de: *ignoranța cetățenească*, explicată prin faptul că nu poate să existe o situație democratică, adică una în care oamenii determină deciziile care stau la baza destinului lor într-o manieră colectivă, egală, liberă, deschisă și responsabilă, dacă oamenii nu au habar despre condiția lor actuală; de *procesul instituțional*, *metodele prin care deciziile sunt luate*, atât în state naționale, guverne locale, instituții regionale sau instituții de control global, care sunt departe de a fi democratice, și sunt lipsite de posibilități esențiale pentru participare democratică și responsabilitate. Toate acestea, împreună determină aceeași situație de deficit democratic la nivel local. Corespunzător acestei situații sunt necesare măsuri de revitalizare a spiritului democratic, de conștientizare a avantajelor unei societăți democratice, precum și de conștientizare a responsabilității colective (a guvernanților și cetățenilor) și a solidarizării pentru promovarea valorilor democratice în Republica Moldova.

Alături de democrație și supremația dreptului, drepturile omului continuă să fie un element indispensabil în înțelegerea, explicarea și modernizare guvernării. Drepturile omului și guvernarea sunt două concepte ce se află în dependență unul față de celălalt și se îmbogățesc noțional reciproc. Principiul respectării drepturilor omului și dreptul la o guvernare bună, prin influențe reciproce, contribuie la perfecționarea modului în care sunt abordate drepturile omului, dar și la identificarea, dezvoltarea și constituirea mecanismelor de guvernare axate pe protecția drepturilor omului. În același timp, realizarea dreptului la o bună guvernare contribuie la controlul societății civile asupra guvernării, determinând-o să fie mai democratică și transparentă. În acest sens, în spațiul European din momentul intrării în vigoare a Tratatului de la Lisabona (1decembrie 2009), care stabilește obligația de a respecta drepturile fundamentale și de a promova și consolida drepturile omului, dreptul la o bună

guvernare este un drept al cetățeanului UE [27]. Prin această formulă în care este realizată întâlnirea între drepturile omului în calitate de cetățean și guvernare, se inițiază determinarea unor standarde ale bunei guvernări, orientate spre creșterea eficienței, transparenței și caracterului unitar al guvernării.

În Republica Moldova democrația adesea a fost redusă la preferințele politice ale alegătorilor exprimate prin vot în alegerile periodice organizate în țară. Sinteza asupra imaginii de ansamblu și performanței guvernantei în Republica Moldova indică faptul că, cu referire la cei 6 indicatori de guvernanță mondială, indicatori precum participarea, responsabilitatea și calitatea reglementărilor s-au îmbunătățit ușor, alți patru indicatori, inclusiv indicatorii privind supremația legii și controlul corupției, au stagnat sau, s-au deteriorat [28, p. 31]. Ca rezultat, determinarea mecanismelor de modernizare a guvernării trebuie raportată autorităților și acțiunilor concrete necesare pentru creșterea gradului de democratizare a societății și de protecție a drepturilor omului, care nu pot fi altfel tratate decât în corelație directă cu eficiența dreptului și cu rolul pe care acesta îl are în condițiile actuale ale Republicii Moldova. În această direcție opinia autorul A.-V. Istrățescu [29, p. 198] indică o dimensiune de acțiune esențială în intenția de modernizare a guvernării axate pe drepturile omului. Acesta, pornind de la ideea că jurisprudența cristalizată la nivelul instanțelor judecătorești are un rol primordial în reprimarea și combaterea violărilor de drepturi, ca și în prevenirea comiterii unor noi abateri de la normele de ocrotire a drepturilor și libertăților fundamentale individuale, reiterează că aceasta influențează în mod direct și ordinea juridică. Prin urmare, mecanismele jurisdicționale au o importanță semnificativă în prezervarea echilibrului social, decurgând tocmai din forța coercitivă de care dispun. În legătură cu acest aspect, I. Dragoman completează că, funcția statului și dreptului „nu se mărginește la o acțiune restrictivă de poliție și siguranță, ci se transformă într-un mecanism judiciar activ de protecție a drepturilor individuale care să asigure progresul societății în urmărirea idealului de justiție și evoluția cetățenilor în realizarea idealurilor de viață civilizată și fericire individuală. În opinia noastră, drepturile omului nici nu ar beneficia de o protecție adecvată în absența mecanismului jurisdicțional, național sau internațional, izvor de jurisprudență și vector de stabilitate al relației stat-individ ori a raporturilor dintre state, rezultatul constând tocmai în obținerea echilibrului atât de necesar bunei funcționări a societăților organizate.” [30, p. 218] Astfel, un rol important în această conjunctură este alocat sistemului judiciar din Republica Moldova, care are un rol cheie în schimbarea situației actuale și în modernizarea guvernării. Cu referire la acest aspect, în conținutul raportului *Statul de Drept și Buna Guvernare în Republica Moldova* se indică faptul

Condiții de modernizare a guvernării axate pe protecția drepturilor...

că reforma sistemului judiciar [31, p.4] va asigura dreptul cetățenilor Republicii Moldova la o bună guvernare, prin realizarea unor obiective precum: întărirea stabilității, independenței și eficienței instituțiilor care garantează democrația și statul de drept; respectarea drepturilor omului; adoptarea celor mai bune practici europene legate de funcționarea sistemului judiciar; consolidarea dialogului cu profesiile organizate autonom și societatea civilă, precum și implicarea lor în modernizarea sistemului judiciar; transparența instituțiilor și procedurilor judiciare; integritatea și responsabilitatea actorilor implicați în administrarea justiției; respectarea cetățeanului, în calitate de beneficiar final al serviciului public de justiție. Suplimentar, pe dimensiunea căutării și identificării mecanismelor de guvernare, Comisia Europeană [12] indică instrumentele de creștere a calității administrațiilor: Concentrarea pe rezultate; Dezvoltarea potențialului uman, prin îmbunătățirea abilităților și competențelor; Comunicarea, consensul și construirea încrederii; Evaluarea continuă: care trebuie luate în considerare și în condițiile autohtone.

Din acest context, datorită opiniilor convergente existente în spațiul public al Republicii Moldova cu referire la necesitatea promovării inițiativelor de identificare a mecanismelor de guvernare eficientă și modernizare, tot mai mult se expun atât autoritățile, cercetătorii preocupați de problematica guvernării, societatea civilă, cetățenii în particular. În acest sens, am urmărit mai multe inițiative pe diverse dimensiuni orientate spre identificarea și implementarea mecanismelor de eficientizare a guvernării, prin reformarea structurii de guvernare, prin optimizări de personal, prin digitizarea serviciilor etc., dar, într-un final, sesizăm lipsa de progres în raport cu pașii înregistrați de Republica Moldova la mai multe compartimente (democrația, statul de drept, drepturile omului, corupția etc.) Mai mult, s-a încercat creșterea eficienței guvernării prin conștientizarea rolului major al fiecărei persoane implicate în luarea deciziilor, în special fiind determinate standarde de profesionalism încadrate în coduri deontologice, dar problema reformelor și încercarea de responsabilizare profesională a guvernanților prin coduri de etică nu prea dau rezultate. Or, considerăm necesare măsuri mult mai profunde, poate chiar mai radicale, care să creeze instituții sociale democratice și mecanisme clare și eficiente de protecție a cetățeanului. Corespunzător acestor acțiuni diversificate și uneori dispersate, de actualitate se cere a fi realizată reformarea mecanismelor de guvernare realizată printr-o abordare complexă și integrată ce include serviciul public, sistemul de management și resurse (financiare, informaționale etc.), instrumente juridice de creștere a calității actului de justiție, de asigurare a drepturilor omului, ș.m.a., responsabilizarea guvernării, creșterea transparenței și a gradului de încredere

prin acțiuni concrete orientate spre satisfacerea necesităților cetățenilor și a progresului social.

Referințe bibliografice:

1. Olteanu I. Drept european al drepturilor omului. Vol. I. București: Editura Fundației România de Măine, 2007.
2. Dragoman I. Protecția juridică a drepturilor omului. București: Editura Fundației România de Măine, 2008.
3. Guceac I. Restrângerea libertății de exprimare în condițiile societății democratice. În: *Statul, securitatea și drepturile omului în era digitală*. Chișinău: Tipografia Artpoligraf, 2021.
4. Rousseau J.J. Despre contractul social sau principiile dreptului politic. București: Nemira, 2008.
5. Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului. Disponibil: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>
6. Declarația Universală a Drepturilor Omului. Disponibil: http://www.anr.gov.ro/docs/legislatie/internationala/Declaratia_Universala_a_Drepturilor_Omului.pdf.
7. Convenția Europeană a Drepturilor Omului. Disponibil: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ron.pdf
8. Scholte J.A. Democratizing Globalization, Globalizing Democracy: An Interview with Jan Aart Scholte. Disponibil: <http://aurora.icaap.org/index.php/aurora/article/download/10/21?inline=1>.
9. Ciobanu R. (coord.) Contextul multidimensional actual al guvernării și drepturilor omului în RM. Chișinău: Tipografia Artpoligraf, 2021.
10. Mill J.S. Eseuri etice. București: Editura Paideia, 2003
11. Hume D. Eseuri politice. București: Editura Humanitas, 2005. Disponibil: https://issuu.com/hannaifrime/docs/david_hume-eseuri_politice-humanita
12. Calitatea administrației publice - un set de instrumente pentru practicieni. Disponibil: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/file_import/european-semester-thematic-factsheet_quality-public-administration_ro.pdf. *Notă:* Se face referință la opiniile autorilor Kaufmann, D. Kraay și Zoido-Lobatón, Governance Matters. Policy Research Working Paper 2196 și Hallerod, B., Rothstein, B., Nandy, S., Daoud, A.

Condiții de modernizare a guvernării axate pe protecția drepturilor...

Bad governance and poor children: a comparative analysis of government efficiency and severe child deprivation in 68 low- and middle-income countries. World Development, august 2013; 48:19-31.

13. Tocqueville A. Despre democrație în America. București: Humanitas, 2017.

14. Goudenhooff G. Legitimitatea. Ritualuri ale legitimității și autoritatea discursivă. Iași: Editura Adenium, 2014.

15. Carta de la Paris pentru o nouă Europă din 21.11.1990. Publicată în ediția oficială *Tratate internaționale*, nr.1 , 1998. Disponibil: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/39516.pdf>

16. OECD Regulatory Policy Outlook 2015. OECD Publishing, Paris, 2015. Disponibil: https://read.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-regulatory-policy-outlook-2015_9789264238770-en#page7.

17. Huntington S. Al treilea val al democratiei. În: Romanian Journal of Political Sciences. Nr.1, 2002.

18. Ciobanu R., Roșca M., Premise metodologice de evaluare a mecanismelor de guvernare axet pe protecția drepturilor omului. În: Akademos, nr.3, 2020, p. 85-94.

19. Barometrul Opiniei Publice (februarie 2021). Sursa IPN. Disponibil: https://ipp.md/wp-content/uploads/2021/02/BOP_02.2021.pdf

20. Arsene A. Răspunderea constituțională a guvernanților – legitimitate și oportunitate. În: Revista Națională de Drept, nr.1-3, p. 3-15. 2018.

21. Sălăvăstru C. Discursul puterii. Încercare de retorică aplicată. București: Tritonic, 2009.

22. Putnam R. D. Cum funcționează democrația? Tradițiile civice ale Italiei moderne. Iași: Editura Polirom, 2001.

23. Sartori G. Teoria democrației reinterpretată. Iași: Editura Polirom, 1999.

24. Buchanan J. M. Limitele libertății. Între anarhie și leviathan. Iași: Institutul European. 1997.

25. Cadrul de parteneriat ONU-RM pentru Dezvoltare durabilă 2018-2022. Disponibil: <https://moldova.un.org/ro/22103-cadrul-de-parteneriat-pentru-dezvoltare-durabila-2018-2022-cpdd>

26. Dworkin R. Preeminențele dreptului. Keynote speech ținut la Conferința „The Rule of Law as a practical concept”, organizată la Lancaster House, Londra, Regatul Unit, pe 2 martie 2012, de către Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept (Comisia de la Veneția). Disponibil: https://www.constcourt.md/public/files/file/Publicatii/2018/Ronald_Dworkin_-_Preeminenta_dreptului.pdf.

27. Tratatul de la Lisabona. Disponibil <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/ro/sheet/5/tratatul-de-la-lisabona>

28. Raport: Republica Moldova. Îmbunătățirea accesului la justiție: de la resurse spre rezultate. (2018). Disponibil: <http://documents1.worldbank.org/curated/pt/295451537501885223/pdf/UPDATED-Moldova-JSPEIR-Final-Romanian.pdf>

29. Istrățescu A.-V. Proportionalitatea și echilibrul dintre imperativul rerspectării drepturilor omului și securitatea societăților organizate. În: *Echilibrul de putere și mediul de securitate*. Culegerea materialelor sesiunii de comunicării științifice. București, 2011, pp. 195- 208. Disponibil: https://cssas.unap.ro/ro/pdf_carti/sesiune_2011_vol1.pdf.

30. Dragoman I. Dreptul european al drepturilor omului. București: Editura Fundației România de Măine, 2009.

31. Raport: Statul de Drept și Buna Guvernare în Republica Moldova (2016). Disponibil: <https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/eesc-2016-02693-00-01-tcd-tra-ro.pdf>.